Pervivència del riurau a Ondara

ROBERT MIRALLES

Mestre d'ESO IES Xebic Ondara

Unes paraules prèvies

Quan jo era xiquet, escoltava de boca de la gent major que, de menuts, veien la mar des de l'eixida del poble, sense necessitat d'enfilar-se al capdamunt de cap arbre, cosa que a mi em meravellava. Com podia ser açò? L'explicació a tal fet "extraordinari" és que el terme estava plantat de ceps i el camp de visió, sense impediments, era vastíssim, arribava fins la mar, i la raó de què avui ja no siga possible disfrutar d'eixa panoràmica és que el taronger i d'altres arbres han substitutït la vinya de raïm moscatell. D'aquell temps, ja no queden a penes ceps a Ondara, però sí algunes construccions erigides per guarir el raïm assecat al sol de la humitat nocturna o de la pluja: els ***riuraus***. A ells dediquem aquesta modesta contribució, per si encara estem a temps de salvar-los de la ignomínia humana.

Vinya al cor urbà d'Ondara (2002). Els ceps serien devorats poc després per la urbanització del sector Furs-Germanies.

1. Objectius

- Localitzar, inventariar i diagnosticar l’estat de salut dels riuraus existents al terme d'Ondara.
- Posar en valor i divulgar aquest patrimoni arquitectònic rural tradicional.
- Sensibilitzar les autoritats locals, per tal que adopten les mesures legals pertinents que garantisquen la seua protecció.

2. Àmbit territorial

El territori objecte de l'estudi és el propi terme municipal d'Ondara, de 10,3 Km2 (1.030 hectàrees) quasi plans, a excepció del sector nord-oest del terme, ocupat per una porció de la serra de Segària. Els cítrics (taronges, mandarines, llimes i aranges) dominen en l'actualitat el paisatge agrari ondarenc, gràcies a l'explotació de recursos hídrics subterranis procedents del riu Girona i el barranc de l'Alberca, a través de galeries subterrànies o caves (Pamis, Fonda, d'Enmig, etc) obertes en els segles XVIII i XIX, i alguns pous (Vinyals, Pamis, etc). Els conreus de secà tenen una escassa importància quantitativa i econòmica.

3. Antecedents històrics de la pansa a Ondara

Avui sabem que, des del segle XV, com a mínim, a Ondara s'ha fet pansa, que aquest deliciós producte va tindre la seua edat d'or en la segona meitat del segle XIX i que, al voltant de 1960, va deixar de fer-se. El que segueix és un recorregut històric apressat de la seua presència entre nosaltres.

a. La primera notícia sobre la produciió de pansa a Ondara data de 1419 (Guinot, 2009: 343), quan l’aljama ven de tota la producció local de pansa, utilitzant els serveis del notari local Andreu Sart.
b. En els delmaris dels anys 1579 a 1583 (ARV, Mestre Racional, 12.140) figura la *pança* entre els productes que eren objecte de partició i donació a l’arquebisbat (“[…] …la llavor, la fulla de morera, el paner o blat dur, l’ordi, la **pança**, la dacça, l’almela, la figa, les sebes, les garrofes i l’ortalissa”).
c. En la Carta Pobla anterior a l’expulsió (Martínez i Fort, 2.000: 42), s’inclou l’arrendament de la reserva, o *vinya del senyor*, amb una extensió de 20 jornals, plantats en les seues 2/3 de vinya.

d. La nova Carta de Població de 1611 (ARV, Reial Audiencia, part 2ª, lletra M, exp. 1333) contempla que la partició dels fruits entre el marqués i els seus vassalls "[...] sia lo hu del señor y los dos del vasall en la **pansa**."

e. En un plet de 1775 (ARV, Escrivanies de Cambra, exp. 209), que enfrontà a Maria Martí de Veses i el seu marit, Maximí Lluís Pastor, un testimoni, Blai Giner, afirma que "[...] María Martí de Veses aportó al matrimonio una heredad en la Partida Viñals [...] Y que su marido, Maximino Pastor, no cuida y administra al estilo del buen labrador; antes al contrario, le viene arrancando árboles, inutilizando viñas, no tratándolas como los otros labradores, lo que supone el abandonamiento total."

f. Malgrat que Cavanilles no esmenta en cap moment la producció de pansa a Ondara, en un acta de defunció de 1750 (Llibre de defuncions, Arxiu Parroquial d'Ondara: 1750) es parla d'un religiós foraster que, mendicant pels carrers del poble, "[…] habia recogido 5 capazos de **pasa**."

g. En la seua obra, i emprant fonts indirectes, l'il.lustrat Castelló (Codina, 1993: 75) situa el cultiu de la vinya com un dels importants en el secà del terme d'Ondara.

h. Espinalt (Espinalt, volum VIII: 1786), un altre autor il.lustrat català resident a València, corrobora que "[…] Ondara produce trigo, cebada, maíz, vino, aceyte, seda, algarroba, **pasa** y almendra."

i. El secretari municipal, Felip Gil, responent el 1831 (Qüestionari, Arxiu Històric d'Ondara: 1831) a una demanda d'informació d'òrgans superiors, contesta que "[...] las producciones naturales de Ondara son trigo, mahíz, **pasa**, vino, seda, muy poco aceite y algunas algarrobas."

j. En 1852, el metge local Vicente Miralles Barber (Barber, Diari: 1852), deixava ja palés el pes específic de la pansa en l'economia local: "[…] sería una calamidad para este país que no cuenta con otro artículo para su subsistencia."

k. A principis del segle XX, el cultiu de la vinya ocupava el 66% de la terra total cultivada, amb 600 hectàrees d'un total de 900.

l. El cop de gràcia a aquest cultiu el va donar l'epidèmia de fil.loxera, detectada al juliol de 1908 a les partides de la Marjal, els Tossals i Pamis.

m. En 1921 (Llibre d'actes de l'Ajuntament d'Ondara, AHO: 1921), el consistori encara considerava la pansa, com "[…] el producto más importante del país, del que depende esta comarca, pudiendo ocasionar la ruína inmediata."

n. En el mateix sentit, es reafirma el govern republicà local de 1937 (Actes del Consell Municipal, AHO: 1937), quan acorda "[…] la compra de 300 Kgs. de sosa cáustica, estando próxima la recolección de uva moscatel, precisa para su escaldo y su transformación en **pasa**, dado que la falta de dicho producto ocasionaría la pérdida de la cosecha, una de las principales fuentes de riqueza de esta región."

o. L'evolució posterior de la superfície dedicada al cultiu revela la seua decadència (149 hectàrees en 1949, 133 en 1972), fins convertir-se en quelcom testimonial (1 hectàrea en en el Cens Agrari de 1999 i 0,3 hectàrees en el de 2010).

Setembre de 1916. En plena verema. Partida Alfatares. Al fons, Segària.

4. Aparició i evolució del riurau a Ondara. Segles XIX i XX

Les primeres referències documentals del riurau a Ondara les trobem en un acta de defunció de 1871, on s'esmenta expressament el *riurau* del prohom local Vicent Carmel Bosch Polart, i en el Diari personal de Josep Bonet Serra (BONET, 1896: 152), on, de manera implícita, escriu sobre aquesta construcció: "[…] regocijo de un pueblo que festeja a su glorioso santo (Sant Jaume), que se disuelve en fracciones y se marchan á sus correspondientes casitas de campo por tres meses, á recoger la cosecha de pasa de un año de sacrificios." Josep Ivars i Pérez (IVARS i ESPINÓS, 2010: 65) situa l'aparició dels primers riuraus a Xàbia i al Poble Nou de Benitatxell a les darreries del

segle XVIII. No és aquest el cas d'Ondara, on el riurau no faria acte de presència fins les dècades dels anys 30 i 40 del segle XIX, quan despega el cultiu de la vinya de raïm moscatell, fins convertir-se en hegemònic en pocs anys. L'expansió de la vinya i l'erecció de cases de camp, sequers i riuraus serà espectacular: entre 1858 i 1900: Ondara multiplicarà per 13 el número de construccions agrícoles del terme municipal, passant de 32 en 1858 a 254 en 1873, 413 en 1887 i 428 en 1900, destacant les partides dels Tossals, els Vinyals, la Marjal, les Alfatares i el Pla de la Font. Quantes d'aquestes construccions imprecises eren riuraus? Sense dubte, moltes.

5. El riurau, (encara) present a les terres d'Ondara

Sabíem que hi quedaven riuraus, però no quants ni en quin estat. Ara, ja sí. Desaparegudes la vinya –llevat d'algunes relíquia- i la pansa, és a dir, eliminat l'ús que va motivar la seua erecció, i mancats d'una normativa legal garantista, els riuraus han sigut víctimes del menyspreu, el mal gust o l'amnèsia dels seus propietaris que, amb honroses excepcions, els han tractat com a apestats o com a recurs fácil per a l'ampliació del volum útil de la caseta de camp. Un recorregut per les diferents partides s'ha saldat amb el següent resultat numèric, el qual s'acompanya d'una clau (la inicial de la partida i un número), la referència cadastral, l'orientació, l'antiguitat aproximada, la seua posició respecte de la vivenda principal o secundària, el número d'ulls i la forma, l'estat de conservació, una galeria d'imatges de tots els riuraus –amb alguns detalls d'interés- i un plànol de situació de cada riurau:

- **Alfatares (A): 5 riuraus.**

A1 Polígon 2, 392-9611 i 9614. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Dos ulls allindats (rectangulars), un amb lleu arcada. Estat de conservació irregular, però recuperable.

A2 Polígon 2, 395-9598. Sud-oest. Segle XIX. Aïllat. Adossat en la part frontal de la vivenda. Tres ulls arquejats, dos dels quals tabicats. Conservació acceptable.

A3 Polígon 2, 147-9526. Oest. Segle XIX. Adossat i integrat en la part frontal de la vivenda. Ulls ocults, no visibles.

A4 Polígon 2, 99-9520. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Ulls desapareguts, hi resten els pilars. En ruïna.

A5 Polígon 2, 94-9513. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Dos ulls arquejats. Conservació acceptable.

- **Barri del Crist (BC): 1 riurau.**

BC1 Sòl urbà, carrer Menéndez Pidal, 22 (en la confluència d'aquest carrer i l'avinguda de l'Oest), edifici fora d'ordenació. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Cinc ulls arquejats tabicats, però visibles. Perill de ruïna total.

- **Falsars (F): 1 riurau.**

F1 Polígon 7, 164-9524. Nord. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Dos ulls arquejats i un tercer rectangular. Conservació acceptable.

- **Marjals (M): 2 riuraus.**

M1 Polígon 6, 242-9517. Sud-oest. Segle XX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Quatre ulls arquejats. Conservació Excel.lent.

M2 Polígon 6, 5-9501. Nord-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Un sol ull arquejat. Risc de ruïna.

- **Pamis (P): 6 riuraus.**

P1 Polígon 7, 72-9525. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda, originalment formava un sol riurau amb el P2. Dos ulls allindats. Degradat, però recuperable.

P2 Polígon 7, 71-9523. Sud-est. Segle XIX. Aïllat. Dos ulls allindats. Rehabilitat per a places d'estacionament de la vivenda.

P3 Polígon 7, 317-9522. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Cinc ulls arquejats i cegats, excepte el central. Bon estat de conservació.

P4 Polígon 7, 30-9508. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda, reconvertida en un afamat restaurant. Tres ulls arquejats. Excel.lent estat de conservació.

P5 Polígon 7, 17-9505. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda i en el lateral esquerre. Quatre ulls en la part frontal (quatre amb arcada i un allindat) i cinc, tots arquejats, en el lateral dret de la vivenda. En estat de semiabandó, però amb excel.lents condicions de rehabilitació.

P6 Polígon 7, 19-9507. Nord-oest. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Dos ulls allindats. Bon estat de conservació.

- **Pedregals (Pe): 4 riuraus.**

Pe1 Polígon 2, 269. Oest. Segle XIX. Adossat en la part posterior de la vivenda. Tres ulls arquejats. Excel.lent estat de conservació

Pe2 Polígon 2, 130-9563. Sud. Segle XIX. Adossat en la part esquerra de la vivenda. Tres ulls arquejats. Necessitat de rehabilitació.

Pe3 Polígon 2, 129-9558. Est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Quatre ulls en la part frontal i dos més en el lateral esquerre, tots amb arc de mig punt. Excel.lent estat de conservació.

Pe4 Polígon 2,107-9545. Est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Cin ulls arquejats. Excel.lent estat de conservació.

- **Pla de la Font (PF): 2 riuraus.**

PF1 Sud-est. Polígon 2, 228-9591. Segle XX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Tres ulls amb arcs de mig punt, un tant extravagants. Estat de conservació irregular.

PF2 Sud-oest. Polígon 2, 178-9586. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda (la dels parellers), i a l'esquerra d'una segona vivenda, la dels amos o principal. Tres ulls allindats. Bon estat de conservació.

- **Pujades (Pu): 2 riuraus.**

Pu1 Polígon 4, 156-1535. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Tres ulls arquejats, un d'ells cegat. Bon estat de conservació.

Pu2 Polígon 4, 153-9523. Nord-est. Segle XX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Quatre ulls allindats. Bon estat de conservació.

- **Saladar (S): 1 riurau.**

S1 Polígon 4, 407-9692. Est. Segle XX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Tres ulls allindats. Excel.lent estat de conservació.

- **Tossals (T): 5 riuraus.**

T1 Sòl urbà, partida Tossals, 285. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Ulls ocults, per haver-se integrat en la vivenda. Recuperable.

T2 Sòl urbà, partida Tossals, 284. Polígon 5. Nord-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal i integrat en la mateixa vivenda, circumstància que l'ha deixat irreconeixible. Recuperable.

T3 Polígon 5. 35-9553. Sud. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Els ulls han estat substituïts per una porta i dues finestres.

T4 Polígon 5, 37-9549. Nord-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Un sol ull allindat. Estat de conservació irregular.

T5 Polígon 5, 39-9538. Nord-oest. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Riurau i vivenda en ruïna total.

- **Vinyals (V): 5 riuraus.**

V1 Polígon 2, 172-9582. Sud-oest. Segle XX. Adossat en la part posterior de la vivenda. Dos ulls arquejats. Conservació acceptable.

V2 Polígon 2, 172-9581. Sud-est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Riurau tancat i amb els ulls eliminats.

V3 Polígon 2, 138-9566. Nord. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. En estat ruïnós.

V4 Polígon 2,123-9560. Nord. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Sense coberta ni arcades. És factible la seua recuperació.

V5 Polígon 2, 28-9514. Est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Dos ulls arquejats. Tot el conjunt amenaça ruïna.

- **Xebic (X): 4 riuraus.**

X1 Polígon 3, 229-9558. Sud. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda, originalment formava un sol riurau amb l'X2. Dos ulls allindats. En perill de degradació.

X2 Polígon 3, 231-9555. Sud. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda. Riurau integrat en la vivenda amb ulls allindats no visibles.

X3 Polígon 3, 231-9555. Sud. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda (la dels parellers), i a la dreta d'una segona vivenda, la dels amos o principal. Tres ulls arquejats. Excel.lent estat de conservació.

X4 Polígon 3, 169-903. Est. Segle XIX. Adossat en la part frontal de la vivenda i integrat en aquesta. Tres ulls arquejats, un frontal i dos laterals, visibles des de l'interior.

A1

A2

A3

A4

Detall de pilar A4

A5

BC1

Naia F1

F1

M1

M2

P1

P2

P3

Naia P3

Pilar P3

P4

P5

Naia P5

Paviment P5

P6

Pe1

Naia Pe1

Pe2

Pilar Pe2

Pe3

Pe4

Naia Pe4

Cantonera Pe4

PF1

PF2

Pu1

Arc lateral Pu1

Pilar Pu1

S1

T1

T2

T3

T4

Naia de T4

T5

V1

V2

V3

V4

V5

X1

X2

X3

Pilar X3

X4

Arc X4, des de l'interior

6. Conclusió

Un alt percentatge dels riuraus d'Ondara –i, en general, l'arquitectura tradicional rural- estan en greu perill de desaparició. Amb motiu de revisar el Pla General d'Ordenació Urbana de 1988 en 2001, vaig elaborar un complet llistat d'edificis rurals (alqueries, riuraus, casetes, basses, etc), destinat a ampliar el poc ambiciós Catàleg d'Edificis Protegits del Pla General esmentat, que fou informat favorablement i unànime per la Comissió d'Urbanisme de l'Ajuntament d'Ondara, un dictamen que ha resultat

inoperatiu en suspendre’s els treballs de revisió abans citats. Aguardem amb esperança que la divulgació d’aquesta comunicació siga el revulsiu necessari perquè les autoritats locals del meu poble canvien d’actitud i declaren com a Béns de Rellevància Local alguns dels riuraus d’aquest treball.

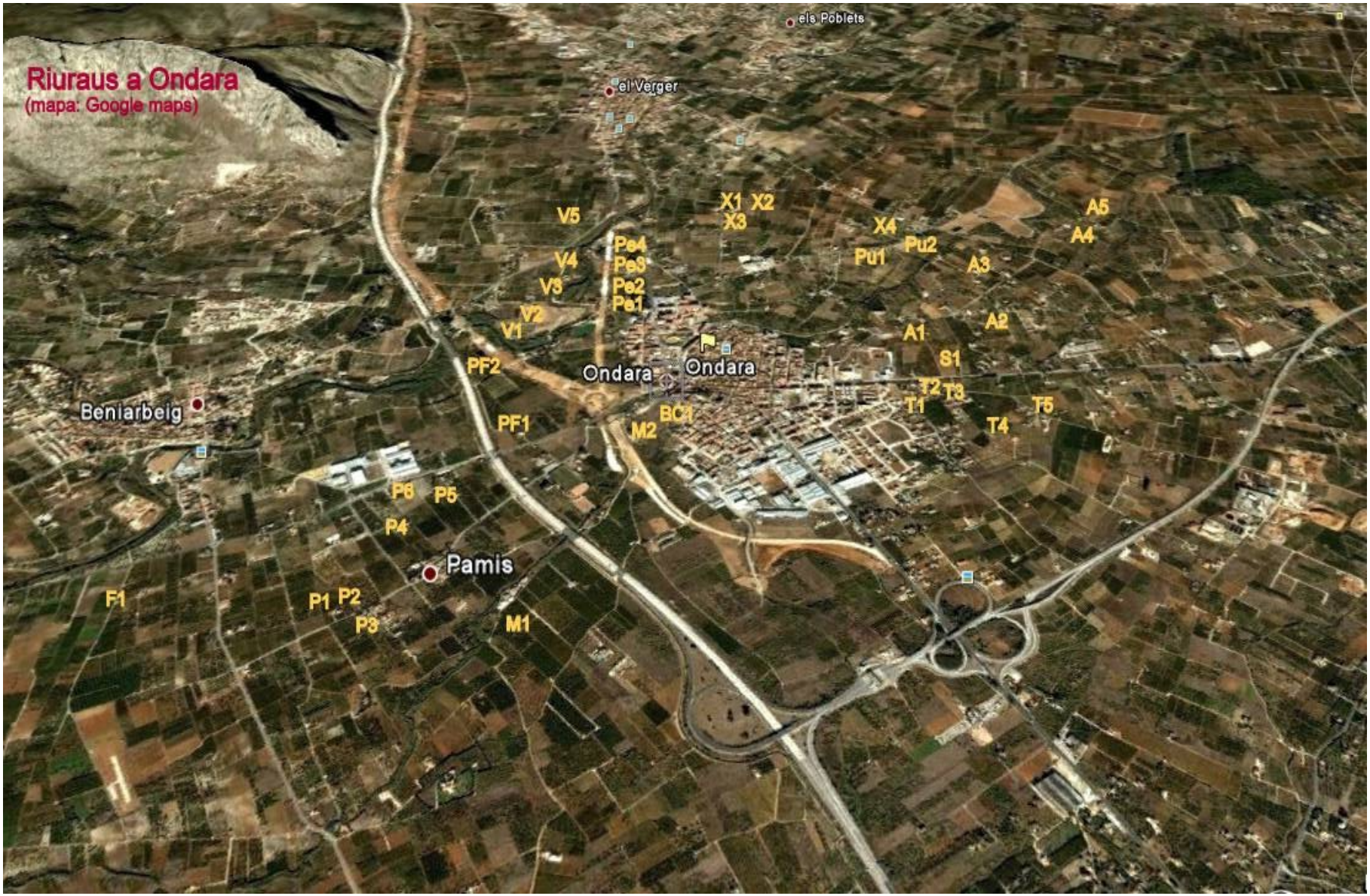
Riuraus a Ondara
(mapa: Google maps)
els Poblets
el Verger
Ondara
Ondara
Beniarbeig
Pamis
V5
V4
V3
V2
V1
Pe4
Pe3
Pe2
Pe1
X1
X2
X3
X4
Pu1
Pu2
A5
A4
A3
A2
A1
S1
T1
T2
T3
T4
T5
PF2
PF1
BC1
M2
P6
P5
P4
P1
P2
P3
M1
F1

Bibliografia

BONET SERRA, Josep,

CODINA BAS, Juan Bautista, *La Marina Alta de José Castelló*, Xàbia, 1993.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric, *Entre terra i fe, els musulmans al regne cristià de València (1238-1609)*, València, Universitat de València, 2009.

ESPINALT Y GARCÍA,. Bernardo, *Atlante Español, Descripción General Geográfica, Cronológica e Histórica de España, por reynos, y Provincias: de sus Ciudades, Villas y Lugares mas famosos, de su Población, Ríos, Montes, adornado de estampas finas.* Volum VIII, Impremta de Hilario Santos Alonso, Madrid, 1786.

IVARS PÉREZ, Josep i ESPINÓS QUERO, Antoni, *Xàbia a les exposicions universals del segle XIX. Figues seques, panses i riuraus*, Xàbia, Fundació CIRNE, 2010.

MARTÍNEZ IBÁÑEZ, Enrique, i FORT NAVARRO, Albert, "Ondara, canvis després de l'expulsió dels moriscos, Aguaits, nº 17, 42.

MIRALLES BARBER, Vicente, Diari, 1852. Un extracte d'aquest fou fotocopiat i lliurat pels seus descendets a l'Arxiu Històric d'Ondara.